

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Розглянуто стан судового захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Обґрунтовано, що суди необхідно відносити до правоохоронних органів. Надано рекомендації з удосконалення судового захисту прав і свобод людини та громадянина.

Права людини і громадянина є головною метою і найважливішим інструментом будь-якої цивілізованої правової держави, яка прагне забезпечити свободу, добробут, гідність, безпеку людей, захистити їх від пагубних наслідків дестабілізації суспільства та держави. Дослідженням правового регулювання прав і свобод людини та громадянина, а також їх захисту займалися такі відомі вчені, як М. Г. Александров, А. П. Александрова, П. В. Анісімов, О. А. Лукашева, М. В. Лушникова, В. Ф. Погорілко, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, Ю. С. Шемшученко, А. Г. Седишев, О. Ф. Скакун, О. В. Смирнова, Т. Б. Шубіна тощо. Разом із тим сьогоднішня недосконала судова система актуалізує дослідження судового захисту прав людини і громадянина. З огляду на це **метою** статті є вивчення стану судового захисту прав людини і громадянина та надання пропозицій з його вдосконалення.

Необхідно констатувати, що забезпечення прав і свобод людини, визнання їх авторитету як визначальної мети розвитку суспільства і держави – єдино можливий шлях до стійкого розвитку громадянського суспільства, що повинне бути сформоване в Україні. Однак цей процес, можливо, буде складним і довгим. Доти, поки не будуть створені надійні механізми й інститути забезпечення та захисту прав людини, поки культура суспільства не знайде міцної опори, поки ідея прав людини не об'єднає все суспільство, важко говорити про стійкий розвиток держави, суспільства й особистості.

Слід відзначити, що ідея прав людини з'явилася в давньогрецьких полісах, де вільні громадяни мали певні права і обов'язки, наприклад: право брати участь в управлінні державними справами на народних зборах, право брати участь у відправленні правосуддя, право на приватну власність, можливість здійснення різних угод, право на свободу слова тощо [1, с. 23–25]. Провідниками цих ідей були давньогрецькі філософи-софісти (Горгій,

Фрасимах, Протагор й ін. – V–IV ст. до н. е.), зокрема Протагором було сформульовано основний принцип поглядів софістів – «людина є міра всіх речей».

Вперше права людини одержали юридичне закріплення в національних юридичних документах у XVIII ст. Також у цих документах на державу покладалися обов'язки забезпечити права людини. Одним із аспектів такого забезпечення прав людини і є її діяльність із надання їм юридичної форми, тобто форми закону. Так, у Декларації прав Вірджинії 1776 р. вперше було юридично закріплене формулювання прав людини, зокрема вона містила таку норму: «Усі люди за природою є однаковою мірою вільними і незалежними і володіють певними природженими правами, яких вони – при вступі в суспільний стан – не можуть позбавити себе і своїх нащадків якою-небудь угодою, а саме: правом на життя і свободу із засобами придбання і володіння власністю, правом на прагнення до щастя і безпеки і їх набуття». Надалі ідеї Декларації прав Вірджинії були розвинуті і доповнені в американській Декларації незалежності, прийнятій 4 липня 1776 р. У цьому документі зроблено акцент на службовій ролі держави стосовно прав людини. Зокрема Декларація містить таку норму: «Ми вважаємо очевидними істини: що всі люди створені рівними; що Творець наділяє їх певними невід'ємними правами, до яких належать життя, свобода і прагнення до щастя. Для забезпечення цих прав людьми засновуються уряди, функції яких, визначені законом, поставлені в пряму залежність від згоди тих, ким управляють».

Нині права людини і громадянина та гарантії їх захисту з боку держави закріплюються національними законодавствами всіх цивілізованих країн світу. Не є виключенням з цього правила і Україна, яка в ст. 3 Конституції України визнала людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, а як головний

обов'язок держави закріпила утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

Зазначені конституційні положення вимагають, щоб усі державні органи охороняли права та свободи людини і громадянина. Однак для переважної більшості державних органів діапазон їх діяльності не замикається на виконанні завдань захисту прав і свобод людини, боротьби зі злочинами та іншими правопорушеннями. У них на першому плані інші завдання – здійснення заходів із забезпечення зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, охорони природи, екологічної безпеки, природокористування тощо. Деякі функції із захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань вони виконують ніби додатково, поряд із виконанням своїх основних завдань.

Спеціально захистом прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань займається значно вужче коло органів, – ті, які існують виключно або головним чином для виконання такої ролі. Їх прийнято іменувати правоохоронними органами.

Національне законодавство стосовно визначення органів, які входять до системи правоохоронних органів, є доволі суперечливим. Так, хоча ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 р. № 3781-ХІІ і надає перелік таких органів, однак зміст інших законів свідчить про те, що окремі з цих органів не є правоохоронними. Наприклад, ст. 9 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. № 964-ІV поряд із правоохоронними органами виділяє Службу безпеки України, суди загальної юрисдикції, прокуратуру України.

Немає єдиного підходу також серед вчених стосовно системи правоохоронних органів. Так, К. Ф. Гуценко і М. А. Ковальов до правоохоронних органів відносять суди, установи, що здійснюють організаційне забезпечення діяльності судів, прокуратуру, установи і посадових осіб, покликаних виявляти і розслідувати злочини, адвокатуру і нотаріат [2, с. 14]. На думку А. В. Єндольцевої, О. А. Галустяна, О. П. Кізлика, правоохоронними органами є суди, прокуратура, органи державної безпеки, органи внутрішніх справ, митні органи, органи юстиції, органи забезпечення виконавчого провадження, органи виконання покарань [3, с. 35]. Автори підручника «Суд, правоохоронні та

правозахисні органи України» за редакцією В. Т. Маляренка до правоохоронних відносять органи внутрішніх справ, Державну податкову службу, Службу безпеки України, митні органи, Державну прикордонну службу, Антимонопольний комітет, Державну контрольно-ревізійну службу, Управління Державної охорони, Державний департамент України з питань виконання покарань, Державний департамент фінансового моніторингу, Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики, Державну інспекцію рибоохорони; Державну лісову охорону, Державну екологічну інспекцію, Державну санітарно-епідеміологічну службу, Державну архітектурно-будівельну інспекцію [4, с. 182].

Виходячи з вищезазначеного можна констатувати, що одні автори відносять суди до правоохоронних органів, а інші ні. Так, з точки зору А. В. Єндольцевої, О. А. Галустяна, А. П. Кізлика, віднесення судових органів до правоохоронних є правильним хоча б тому, що судові органи здійснюють судову владу, обов'язковою характеристикою якої є примусовість [3, с. 17]. Іншу думку висловлює С. Г. Кузьменко, який вказує на те, що суди не можна віднести до правоохоронних органів, бо вони є самостійною гілкою державної влади [5, с. 18].

Слід погодитися з К. Ю. Мельником, який вважає, що факт існування судової влади як самостійної гілки державної влади жодним чином не може заважати віднесенню судів до правоохоронних органів. Учений обґрунтовує свою позицію тим, що суди конституційно безпосередньо призначені для захисту прав і свобод. Так, ст. 55 Конституції України проголошує, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Це означає, по-перше, що будь-які права і свободи захищаються в судовому порядку, по-друге, право на судовий захист забезпечується будь-якій особі; по-третє, судовому оскарженню підлягають поряд з іншим рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [6, с. 108].

Слід відмітити, що правосуддя, яке здійснюється судами, є найбільш надійним та цивілізованим способом захисту прав і свобод громадян. З точки зору Т. І. Француза, у даному випадку поняттям «захист» охоплюється не лише убезпечення прав людини від пося-

гань з боку тих чи інших фізичних осіб, а й з боку державної влади. Тобто функціонування механізму захисту прав і свобод людини в Україні передбачає, що безумовному судовому оскарженню в судах загальної юрисдикції підлягають колегіальні та одноособові дії (бездіяльність) та рішення органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових осіб, у результаті яких порушені права і свободи громадянина чи створені перешкоди для їх реалізації [7, с. 183].

Як відомо, права на судове оскарження дій посадових осіб, які порушують права і свободи громадян, законодавство колишнього Радянського Союзу у складі якого була і Україна не містило до 1977 р. Таке право надала Конституція СРСР 1977 р., яка у ст. 58 закріпила норму такого змісту: «Дії службових осіб, які вчинені з порушенням закону, з перевищенням повноважень і які ущемляють права громадян, можуть бути у встановленому законом порядку оскаржені до суду». Аналогічну норму закріплювала і ст. 56 Конституції УРСР 1978 р.

Як бачимо, вищезазначена стаття містила одну умову: оскаржувати вказані дії службових осіб до суду необхідно було «у встановленому законом порядку». В той же час такого закону не існувало ще десять років. Так, тільки у 1987 р. було прийнято Закон СРСР «Про порядок оскарження до суду неправомірних дій посадових осіб, які ущемляють права громадян». Даний Закон, як виявила практика, мав цілу низку недоліків, які намагалися викоренити, прийнявши у 1989 р. новий закон – Закон СРСР «Про порядок оскарження до суду неправомірних дій органів державного управління і посадових осіб, які ущемляють права громадян». Однак і після прийняття вказаного Закону поза судовим контролем залишилися дії і рішення керівництва підприємств, вищих та середніх навчальних закладів, лікарень, оскільки вони не належали до органів державного управління. Крім цього, не можна було оскаржити нормативні акти міністерств і відомств, розпорядження уряду, незаконні рішення громадських об'єднань.

Сьогодні національне законодавство надає людині всі можливості для захисту своїх прав і

свобод у суді. Так, відповідно до ч. 2 ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Згідно з ч. 2 ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

У рішенні Конституційного Суду України у справі громадянки Г. П. Дзюби щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи від 25 листопада 1997 р. зазначено: «Частина другу статті 55 Конституції України необхідно розуміти так, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемляють права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді».

Розширення сфери судового втручання і процедури усунення наслідків порушення прав і свобод громадян можна назвати критерієм демократизації суспільства, підтвердженням значимості в ньому загальнолюдських ідеалів, підпорядкування здоровому глузду і моральним цінностям. Основні засади судової влади – самостійність і незалежність її статусу – перетворює судову форму захисту прав людини на найбільш правильне, надійне і зрозуміле її джерело. Разом із тим реалії сьогодення свідчать про глибоку кризу судової системи, пов'язану з тотальною корупцією в даному правоохоронному органі, а також про її неможливість виступати надійним гарантом захисту прав і свобод людини і громадянина. Тому найголовнішим сьогодні є завдання проведення тотального реформування судової системи, зокрема шляхом очищення цього органу та забезпечення його висококваліфікованими та порядними працівниками.

Список використаної літератури

1. Абдулаев М. И. Права человека и государство / М. И. Абдулаев. – СПб. : СПБЮИ, 1999. – 124 с.
2. Гуценко К. Ф. Правоохранительные органы : учеб. для юрид. вузов и фак. / К. Ф. Гуценко, М. А. Ковалев ; под ред. К. Ф. Гуценко. – М. : ЗЕРЦАЛО-М, 2006. – 440 с.
3. Правоохранительные органы : учебник / под ред. А. В. Ендольцевой, О. А. Галустяна, А. П. Кизлыка. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2009. – 447 с.

4. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : підручник / О. С. Захарова, В. С. Ковальський, В. С. Лукомський та ін. ; відп. ред. В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
5. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. – Суми : МаїДен, 2008. – 280 с.
6. Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів : монографія / К. Ю. Мельник. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 360 с.
7. Француз Т. І. Роль і місце судової влади в процесі захисту прав людини і громадянина / Т. І. Француз // Держава і право. – 2001. – Вип. 9. – С. 179–185.

Надійшла до редколегії 25.02.2012

АБЛАЗОВ Д. Э. СУДЕБНАЯ ЗАЩИТА ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Рассмотрено состояние судебной защиты прав и свобод человека и гражданина в Украине. Обосновано, что суды необходимо относить к правоохранительным органам. Предоставлены рекомендации по усовершенствованию судебной защиты прав и свобод человека и гражданина.

ABLIAZOV D. JUDICIAL PROTECTION OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF THE PERSON AND THE CITIZEN

The condition of judicial protection of the rights and freedoms of the person and the citizen in Ukraine is considered. It is proved that courts are necessary for carrying to law enforcement agencies. Recommendations about improvement of judicial protection of the rights and freedoms of the person and the citizen are provided.